

Boekbesprekingen Comptes rendus

Brigitte AUSFELD-HAFTER (Hrsg.), *Der hippokratische Eid und die heutige Medizin*. (Komplementäre Medizin im interdisziplinären Diskurs. Band 7). Frankfurt/M. / Bern, Peter Lang, 2003, 156 pp., ISBN 3-906770-87-7, 28.30 €.

In deze bundel zijn de lezingen opgenomen gehouden tijdens een interdisciplinair colloquium aan de Universiteit te Bern. Alle bijdragen, uit verschillende vakrichtingen, stoelen op de tweeduizend jaar oude Hippokratische Eed en zijn ethische implicaties, zowel historisch als in de huidige medische ethiek. In de eerste lezing (Urs Boschung) wordt de overlevering van de eed, zijn werking en de medische interpretatie ervan besproken. Volgens de auteur kan men de oertekst in vijf punten vangen:

- het welzijn van de zieke vooropstellen
- het leven behouden
- de zieke niet benadelen
- de menselijke waardigheid in acht nemen
- het vertrouwen waard zijn.

De tekst is in 39 handschriften overgeleverd, en het is uiteraard niet zeker of Hippokrates er de auteur van is, maar hij behoort in ieder geval tot wat men gemeenlijk, en bij gebrek aan auteursnamen, het collectieve *corpus hippocraticum* noemt. In de christelijke middeleeuwen had men enigszins een probleem met de beginformules, waarin de (heidense) goden aangeroepen worden als getuigen van de af te leggen eed, en uit de 1e e. van onze jaartelling dateert dan ook een verchristelijkte versie (W.H.S. Jones, *The Doctor's Oath*. Cambridge, 1924, 23-4). In de loop der tijden zal over de tekst nog vaak gedebatteerd worden met als resultaat verschillende varianten. Aangezien er geen eensgezindheid te bereiken viel, is in 2002 in het Zwitserse kanton Bern de eedaflegging afgeschaft. De juridische rechtvaardiging is dat de beloften, die de inhoud van de eed uitmaken, als normale plichten voor een arts gelden en dus vanzelfsprekend zijn.

De overige bijdragen zijn niet historisch (behalve die van Annie Berner-Hürbin, eerder psychologisch georiënteerd) en betreffen het verband tussen de eed en de moderne medische ethiek, de moleculaire genetica, de homeopathie, enz.

R. JANSEN-SIEBEN

Danny BECKERS en Harm Jan SMID (eds.) *Grondbeginselen der Rekenkunde*. Uitgeverij Verloren, Hilversum 2003. 184 blz. ISBN 90-6550-744-2. 16,00 €.

Danny BECKERS en Marjolein KOOL (eds.),

Willem Bartjens. De Cijfferinghe (1604). Uitgeverij Verloren, Hilversum 2004. 284 blz. ISBN 90-6550-811-2. 20,00 €. www.verloren.nl

Danny Beukers, Harm Jan Smid en Marjolein Kool hebben samen de projectgroep Rekenmeesters opgericht, die zich tot doel stelt om geschreven en gedrukte bronnen uit de geschiedenis van het Nederlandse wiskunde-onderwijs terug onder de aandacht van het publiek te brengen. Dat doen zij door de publicatie van fotografische reproducties van belangrijke lesboeken. Het eerste deel bevat deel 2 van de vierdelige *Grondbeginselen der Rekenkunde*, uitgegeven in 1828 door het wiskundig genootschap "Mathesis Scientiarum Genetrix" te Leiden. De tweede uitgave bevat een reproductie van het enige bekende exemplaar van de oorspronkelijke editie uit 1604 van Bartjens' *Cijfferinghe*, pas in 2004 herontdekt in de Stadsbibliotheek van Antwerpen. Wie zou denken dat een wiskunde leerboekje weinig interessants kan bevatten, wordt door de auteurs een heel andere weg gewezen. Elk deel voorzien zij van een uitgebreide inleiding, die ongeveer een derde van het hele volume in beslag neemt. Daarin leggen ze op heel bevattelijke wijze uit hoe het lesboek tot stand gekomen is, hoe het een spiegel biedt van het toenmalige wiskunde-onderwijs en de wiskunde-didactiek, en wat de relevante kenmerken van de gepresenteerde wiskunde zijn. Elk lesboek wordt daardoor gepresenteerd als een belangrijk cultureel document, dat de 'low culture' van de wetenschappen op treffende wijze in beeld brengt. De deeltjes zijn bovendien mooi geïllustreerd, en bevatten een korte, maar beredeneerde lijst met literatuursuggesties.

G. VANPAEMEL

Erwin HUIZENGA, *Tussen autoriteit en empirie. De Middelnederlandse chirurgieën in de veertiende en vijftiende eeuw en hun maatschappelijke context*. Hilversum: Verloren, 2003 (Artesliteratuur in de Nederlanden 2) 635 pp. ISBN 90-6550-768-x.

Na in zijn dissertatie (*Een nuttelijke practijcke van chirurgien*. Geneeskunde en astrologie in het Middelnederlandse handschrift Wenen, Österreichische Nationalbibliothek, 2818. Utrecht: Verloren, 1997) een medisch verzamelhandschrift uitvoerig en voorbeeldig te hebben geanalyseerd en besproken, heeft Erwin Huizenga het grootse plan opgevat AL de overgeleverde Middelnederlandse chirurgie-teksten te bestuderen. Het hoeft voor de ingewijden geen betoog dat dit een bijzonder welkom initiatief is: de chirurgie stond in de middeleeuwse Lage Landen op een buitengewoon

hoog peil, sommige teksten zijn zeer snel (meestal veel sneller dan in de buurtalen, en vaak zelfs exclusief) na de redactie van het Latijnse origineel vertaald, andere zijn oorspronkelijk werk, in de moedertaal van onze eigen chirurgen tot stand gekomen. Namen als Jan Yperman, Thomas Scellinck van Tienen en De Jonghe Lanfranc zijn gerenommeerd en bekend tot ver over onze grenzen. De teksten van de eerste twee werden zelfs vertaald in het Italiaans (jammer genoeg ontbreekt in Huizenga's Literatuurlijst M. Tabanelli's vertaling van Yperman: *Jehan Yperman. Padre della Chirurgia Fiamminga. Firenze, 1969. Biblioteca della "Rivista di storia delle scienze mediche e naturali"* 18). Ze waren voor hun tijd uitstekend op de hoogte van de laatste continentale innovaties en voegden daar eigen uitvindingen en experimenten aan toe. Dit verklaart de (goed gekozen) titel van het boek: onze middeleeuwse chirurgen volgden enerzijds de grote meesters maar gingen ook hun eigen weg: autoriteit en ervaring was de zeer geslaagde combinatie.

Ook de omvang van het tekstcorpus rechtvaardigt een studie als de onderhavige. Niet minder dan 48 handschriften en drukken (tot 1600) bevatten chirurgische traktaten. Dat is een hoog percentage in het totaal aan medische handschriften, die op hun beurt weer heel hoog in aantal scoren in de artes literatuur. Er is kwaliteit én kwantiteit!

Ondanks al deze voor de hand liggende redenen was tot nu toe dit rijke patrimonium nog nooit systematisch, diepgaand onderzocht. In 1990 was er wel een bundel artikelen gepubliceerd (R. Van Hee, *Heelkunde in Vlaanderen door de eeuwen heen. In de voetsporen van Yperman*. Gent, 1990 - ontbreekt eveneens in de Literatuurlijst, net zoals bij voorbeeld Coleman 1996, geciteerd in noot 211), maar die geeft slechts een gefragmenteerd overzicht in vogelvlucht. Bijgevolg vult deze studie een enorme lacune.

Het onderwerp is tijdgebonden, een vrij onbekende glansperiode in onze beschavingsgeschiedenis. En niet alleen cultureel, ook maatschappelijk spelen deze wetenschappelijke hoogstand en zijn vertegenwoordigers een voorname rol. Huizenga heeft dat goed begrepen en behandelt uitvoerig de plaats van chirurgie en chirurg in de samenleving.

Alsof dat alles nog niet genoeg was, krijgen we tenslotte nog twee belangrijke toegiften: 'Bijlage I. Corpus van de Middelnederlandse chirurgieën, hun handschriftelijke overlevering en de overlevering in (post-)incunabelen (pp. 483-516) (waarbij ik zou willen opmerken dat de drukken tussen 1541 en 1600 geen postincunabelen zijn); en een echt cadeau: 'Bijlage II. De Middelnederlandse overlevering van de *Gracia*

Dei, een pleister-recept, waarvan het chronologische verloop en de samenstelling nagegaan wordt (pp.517-539). Het spreekt vanzelf dat ter afsluiting allerlei registers geboden worden.

Twee onjuistheden vielen mij op. Het hs. Kaliningrad (p. 35) met het belangrijke 13e-eeuwse plantenglossarium was inderdaad gesigneerd als verbrand in 1945, maar is inmiddels weer opgedoken, en bevindt zich thans in de Universiteitsbibliotheek van Torin, onder nr. 12. De andere correctie lijkt mij even belangrijk, want daar wordt de grote Karl Sudhoff tekort gedaan. Op p. 97, noot 296 staat: "Overigens heeft Sudhoff geen enkele Middelnederlandse tekst geëditteerd - zie Braekman 1971, 66". Sudhoff gaf wel degelijk vier maal een Middelnederlandse tekst uit: 1. de doodstekens uit hs. Brussel, KB, 15.624-41 (*Rep.* B750); 2. de lepra-tekst uit hs. Düsseldorf, Hauptstaatsarchiv, Kleve-Mark Urk. 3036a (*Rep.* D380); 3. Het pesttractaat uit hs. Londen, BL, Add. 4897 (*Rep.* L700); en 4. de pediatrie uit hs. Wenen, ÖNB, 2818 [!!!] (*Rep.* W80 en in Huizenga's dissertatie, p. 491).

Het is onmogelijk de rijkdom van dit boek samen te vatten. Zowat alles - uiteraard het centrale, maar ook het periferische - komt uitvoerig aan bod. De hele inhoudsopgave zou hier eigenlijk moeten geciteerd worden om een idee te geven van het intensieve, exemplarische werk dat hier verricht is. (Soms is er, zoals we dat inmiddels wel gewend zijn van Huizenga, wat te veel van het goede, en wordt ons bij voorbeeld opnieuw verteld wat artesliteratuur is, of humoraalpathologie...)

Er was veel moed nodig om de bijna onoverzienbare hoeveelheid teksten te ordenen, te lezen, te interpreteren, te commentariëren. Niet alleen daarvoor verdient Huizenga de grootste waardering, maar vooral voor het schitterende resultaat van deze enorme inspanning: het weidse overzicht dat ons geboden wordt over de scholing, het werk, het belang, de prestaties, het leven, de wetenschappelijke en maatschappelijke omgeving van drie eeuwen Nederlandse chirurgen.

R. JANSEN-SIEBEN

Isidore Snapper's notes for memoirs (1889-1973). The autobiographical recollections of "the champion of bedside medicine", Introduced by Professor Maurits Frenkel, M.D. Edited by Professor J. van Limburg. Rotterdam, Erasmus Publishing, 2004, 239 p. geïllustreerd, ISBN 90-5235-172-A

Een fantastisch boek dat ik in een ruk het uitgelezen over het leven van het werk van een geneesheer wiens naam ik in 1946 leerde kennen toen ik op het Rokin (Amsterdam) in een antiek-

winkel voor een prik een stapeltje boeken op de kop tikte voorzien van het exlibris I. Snapper (fig.), de joodse professor in de inwendige geneeskunde van wie de verkoper verklapte dat hij kort voor de Tweede Wereldoorlog Nederland verlaten had en in de Verenigde Staten woonde. In volgende jaren leerden wij zijn naam, eponymisch gehecht aan een dieet, kennen en vertelde de hoogleraar dat Snapper een leerling en de medewerker was geweest vande beroemde bilirubine-specialist Heijmans van den Bergh waar Gent op prat ging om dat hij met zijn medische studie aan onze Universiteit had begonnen. Toen besefte ik echter nog niet dat Snapper de wereldwijd beroemde internist was, door Willem Kolff, de uitvinder van de kunstnier, genoemd "one of the great minds in medicine and one of the most remarkable and greatest teachers of medicine that have ever been". Evenmin bevroedde ik dat hij zijn sporen had verdiend als voorvechter van het onderwijs aan bed en dat de "editorial board" van de door hem opgerichte "Advances in Internal Medicine" zich bij zijn afscheid de vraag gesteld had: "When shall we find again such breath of background and experience".

Maar dankzij het boek van Mart J. van Lieburg, de hoogleraar medische geschiedenis van de Rotterdamse Universiteit, heb ik eindelijk in detail de uitzonderlijke bijdrage aan en het bewogen en hectische leven van de legendarische clinicus, diagnosticus en speurder leren inschatten, de man die in zijn lange leven leerstoelen bezet heeft in Nederland, China en de V.S.A.

Ik breng een eresaluut aan Van Lieburg, die vele jaren gespendeerd heeft aan het ontcijferen, ordenen en invullen van het manuscript, de ongeordende stapel notities die Snapper weinige jaren voor zijn dood schreef voor een geplande maar helaas onafgewerkt gebleven autobiografie met een overzicht van zijn speurwerk.

Ik weiger echter de hopeloze taak te vervullen om de inhoud van dit boek te resumeren en raad er met klem de lectrur van aan al wie zich interesseert (of zou moeten interesseren) aan de geschiedenis en het onderwijs van de medische wetenschappen, kortom aan alle artsen en medische studenten. Hen wacht een verrassing: een schatkamer gegevens, een feest, een traktatie.

M. THIERY

MICROLOGUS XII. *Il sole e la luna. The Sun and the Moon.* Firenze, Sismel, 2004, 615 p., 81 ill. 60 €.

Zoals de vorige nummers van deze inhoudelijk en uiterlijk zeer verzorgde reeks bevat ook aflevering XII weer een bijzonder rijk en gediversifieerd aantal artikelen rond een centraal thema, de zon

en de maan. Met een zeer toepasselijke (en muzikale) titel ("Quand le soleil a rendez-vous avec la lune") opent Emmanuel Poulle de bundel met een onderzoek van de astronomische tabellen van Alfons X in de editio princeps van 1483. In deze incunabel volgen op de teksten van Johannes de Saxonia en Alfons X een aantal 'Additiones' waarin voornamelijk gehandeld wordt over de conjuncties en de eclipsen, de ontmoetingen van maan en zon. Anthony J. Turner schrijft over 'A use for the sun in the early middle ages, the sundial as symbol and instrument'. Charles Burnett wijdt in een lang artikel ('Lunar astrology. The varieties of texts using lunar mansions, with emphasis on Jafar Indus') aandacht aan de 28 maan-mansiones. De oorsprong van deze theorie van de maanhuizen - die in de Westerse astrologie een grote rol speelde - ligt niet bij Griekse auteurs, zoals vaak beweerd wordt, maar is Arabisch. De tekst van de niet geïdentificeerde Arabische astronoom, Jafar, werd vertaald door Hugo van Santalla onder de titel '*Jafar Indus*' en wordt als Appendix bij dit artikel uitgegeven. Silke Ackermann ('The path of the moon engraved. Lunar mansions on European and Islamic scientific instruments') belicht een weinig bestudeerd onderwerp: wetenschappelijke instrumenten voor allerlei soorten gebruik waarop de 28 mansiones afgebeeld zijn en die hij als een belangrijke historische bron beschouwt. In 'Magie solaire et magie lunaire: le soleil et la lune dans la magie astrale (XIIe - Xve siècle)' duidt Nicolas Weill-Parot de eminente positie en de complexiteit van maan en zon in de astrologische teksten. Jackie Pigeaud ('Sélénites et lunatiques') onderzoekt het verschil en de band tussen deze twee vormen van maan-mensen. De invloed van maan en zon op het menselijke lichaam wordt grondig onderzocht door Daniëlle Jachquart ('Le soleil, la lune et les états du corps humain'); zij signaleert voornamelijk het probleem van de tijd in de geneeskunde. Steven J. Williams ('Reflections on the Pseudo-Aristotelian *Secretum Secretorum* as an astrological text') komt tot de conclusie dat deze zeer populaire tekst in de middeleeuwen beschouwd werd als een autoriteit op het gebied van de astrologie en de iatromathematica. Als Appendix volgt de editie van enkele astrologische tractaatjes die meestal bij het *Secretum* gevoegd werden. De botanische astrologie en alchemie zijn het onderwerp van Vera Segre: 'Botanica astrologica e alchimia vegetale: testi e immagini'. Verschillende kruiden worden als maan-planten beschouwd, maar zijn niet steeds identificeerbaar. Dieter Blume behandelt het bekende thema van de planetenkinderen ('Children of the planets: the popularization of astrology in the 15th century')

als een les 'on the particular peregrinations of images and ideas'.

Deze aflevering is een nieuw succes-nummer in de *Micrologus*-reeks. Boeiend, divers, buitengewoon leerzaam, vaak innovierend, waardevol, kortom: onmisbaar.

R. JANSEN-SIEBEN

Dietrich SAHRHAGE, *Die Schätze Neptuns. Eine Kulturgeschichte der Fischerei im Römischen Reich*. Frankfurt/M. / Bern, Peter Lang, 2002, 204 pp., ISBN 3-631-38252-9, 33 €.

In dit mooi verzorgde, goed geïllustreerde boekje is een rijkdom te vinden aan informatie. Zowat alles over het onderwerp 'vissen en visvangst bij de Romeinen' wordt besproken, en wie denkt dat dit toch maar een heel beperkt thema is, vergist zich grondig, getuige de volgende opsomming van wat achtereenvolgens aan bod komt: de archeologische, artistieke en literaire bronnen; vissen, schaaldieren en andere waterdieren tot voedsel, tot purper, tot juwelen verwerkt; de vele visvangstmethoden; de aquacultuur; de handel in pekeltvis; de onontkoombare Romeinse garumsaus; het leven van de vissers; hun boten; het visserijrecht; antieke keukenrecepten; geneesmiddelen en bijgeloof. Interessant is ook de bijlage waarin een 80-tal Romeinse vissen met hun Latijnse namen geïdentificeerd worden en vertaald. Een indrukwekkende literatuurlijst geeft toegang tot eventuele verdere bronnen.

R. JANSEN-SIEBEN

W.F. VANDE WALLE en KASAYA KAZUHIKO [eds]. *Dodonaeus in Japan. Translation and the Scientific Mind in the Tokugawa Period*. Universitaire Pers Leuven, 2001. ISBN 90 5867 179 8

Het boek bestaat uit een verzameling essays, gebaseerd op een internationaal symposium dat in 1998 te Leuven gehouden werd. Centraal thema was de vertaling van westerse wetenschappelijke teksten in het Japans gedurende de Eddo periode. Zoals de titel van het boek aangeeft, is bijzondere aandacht besteed aan de botanie, met name aan het herbarium van Dodoens. In Japan bestond een levendige belangstelling voor de botanie die gebaseerd was op klassieke Chinese teksten zoals *Bencao Gangmu* van de 16de eeuwse botanicus Li Shizhen. Strikt genomen gaat het niet om botanie in moderne zin, maar om een handboek van de *Materia Medica*. Hoewel Dodoens' *Cruydeboek* al in de tweede helft van de 17de eeuw in Japan bekend geworden was worden de eerste pogingen om het boek te vertalen pas ondernomen in de jaren veertig van de 18de eeuw, in een periode

waarin gestreefd werd Japan onafhankelijk te maken van de invoer van geneesmiddelen door Chinezen en Nederlanders. Het gaat in feite om summier vertalingen van een beperkt aantal lemmata. De essays zijn in een viertal thema's gerangschikt. Allereerst wordt aandacht besteed aan de betekenis van Dodoens in Europa. Vervolgens komt het transmissieproces aan de orde, waarbij niet alleen gekeken is naar linguïstische aspecten, maar ook naar de betekenis van de afbeeldingen. Het derde thema is meer specifiek gewijd aan de receptie van het werk van Dodoens in Japan, en de doorwerking in de Japanse wetenschap en cultuur. Tenslotte worden deze thema's geplaatst in de bredere context van de "Hollandsche studiën" of "Rangaku".

Het boek is buitengewoon fraai uitgevoerd en rijk voorzien van relevante illustraties. Alle Japanse termen worden in de marge in karakters weergegeven waardoor geen misverstand over de gebruikte terminologie en namen bestaat. Dit illustreert de grote zorgvuldigheid waarmee de redacteurs zich van hun taak gekwetend hebben. Het boek wordt warm aanbevolen aan eenieder die geïnteresseerd is in de geschiedenis van de wetenschappelijke uitwisseling tussen Europa en het Verre Oosten.

A. I. BIJMAN

M.J. VAN LIEBURG, *De geschiedenis van het Sophia Kinderziekenhuis te Rotterdam*. Rotterdam. Erasmus Publishing, 2004, 248 blz., ill.

Nadat er reeds in 1975 een gedenkboek over dit Rotterdamse ziekenhuis (vernoemd naar de Nederlandse koningin Sophia von Würtemberg, echtgenote van Willem III) was verschenen, is dit nu hier een aanvullend en uitgebreid geschrift, dat ons een gedetailleerd verslag van de ontwikkeling en groei van de instelling sinds 1863 tot op onze dagen brengt.

Van een privé-initiatief, vooral onder het impuls van de Rotterdamse arts Hendrik de Monchy genomen, evolueerde het kinderziekenhuis tenslotte tot een belangrijk onderdeel van de Erasmus-Universiteit. De geschiedenis van deze instelling laat tevens toe, de ontwikkeling der geneeskunde in het algemeen en van de kindergeneeskunde in het bijzonder op de voet te volgen.

Dank zij subsidiëring door de Stichting Sophia Kinderziekenhuis Fonds (en een aantal firma's) is deze publicatie een fraai, stevig, rijk geïllustreerd boek geworden, dat zeker ook buiten de Rotterdamse regio belangstelling zal wekken.

A.K. EVRAND